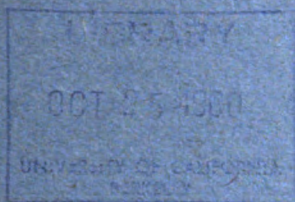

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књ. X св. 3—6

[*Naš jezik*]

БЕОГРАД 1960

ОСВРТ НА ПРИПОВЕДАЧКИ СТИЛ БРАНКА ЂОПИЋА

Већ је константован чист, непосредни хуманизам ликова с којима нас у својим приповеткама упознаје Бранко Ђопић¹. На овај закључак наводи и стил Ђопићев. Показаћемо то анализирајући збирку „Дјечак прати змаја“.

Можда је најбоље почети упоређујући Ђопића с Андрићем. Лако је уочљива разлика између ова два наша савремена књижевника, иако обојица приказују приближно исту средину. Андрић босанску средину описује да би истакао основне одлике живота, — Ђопића та средина инспирише за лирске доживљаје, или га привлачи да прикаже њену непосредност и снагу, или у њему изазива реакције онога домишљана који, као у случају Кочићева Давида Штрпца, може бити и оштар, иако елементаран сатирик. Отуда разлика и у стилу ова два писца: Андрићево казивање класично је смирено — Ђопић је и стилем распевани лирик. И тако они сваки на свој начин својим стилем делују на читаоце: Андрић у првом реду интелектуално, а Ђопић више емотивно.

Особине Ђопићева стила утврдићемо анализирајући најпре његове описе, затим ликове и, најзад, тропе и фигуре; сем тога задржаћемо се и на Ђопићевој лексици.

Ђопићеве описи за нас су значајни из неколико разлога. Пре свега, писани су изванредно богатим језиком. Затим, иако су поетични, ови се описи одликују реалистичношћу и тачношћу. Најзад, већ се у описима испољава Ђопићева оданост своје крају, који он оживљује својом топлом поетском персонификацијом. Све се ове особине могу уочити у опису босанског засеока, датом на почетку приповетке „Цар на Бекезу“:

„Насред овеће заравни, на падинама пространа бријега, сакупило се и утонуло у воћаре седам-осам кућа. Чини се, неко их је поплашило и сабио ту у престрављену притајену

¹ В. Глигорић, Приповедач Бранко Ђопић, предговор збирци „Дјечак прати змаја“ (Просвета, 1956).

гомилу, па сад опрезно провирују кроз шљивике и не усуђују се да се разиђу. Ћуте међу зеленим гранама потамњели дрвени кровови и потсјећају на безгласно туговање и дуге кише, између стабала мирно гледа бијел окречен зид, а с једног краја, поврх круна дрвећа, весело вири црвен кров од цигле.

Уоколо зараван је утонула у зеленило пшеница испре-сијецано плохама плавкасте зоби, понека крушка густе округле крошње самује наспред њиве, док се свуд урколо, уза стрме падине, пење букова и грабова шума са понеким кленом, јавором и оријетким јасењем глатке хладне коре. Рано у прољеће овдје-ондје у голој шуми забијели се процвјетала трешња и онда се дубоко доље у просјелинама, гдје за временитих дана хучи набујала вода, стану да јављају говедарске трубе, а дјевојке се промијене и ублиједе, па се мичу и раде све као у сну“ (стр. 124).

Уочава се још једна особина у Топићеву опису: смисао за детаљ, пишчева способност да уме казати уочене карактеристичне појединости појаве коју описује. То је важна одлика реалистичке прозе. Опис на тај начин постаје још тачнији и изразитији. Код Топића је и та особина подређена његовој љубави према крају и људима. Посебну неку вредност има хуманизам којим су надахнуте Топићеве приповетке о просјацима. Снажна је ова слака тог убогог света:

„Посљедњи дан пред црквену славу, светог Ђурђа, почели су са свих страна да пристижу просјаци. Поклопљени сивим шеширима, плетеним капама и фесовима, прашили су они друмовима са својим искрпљеним торбама, шљакама, рожданцима и гуслама. Кашљући и кијајући, вукли су своје отечене ноге ступајући на шљакама, неки старији и богаљи без ноге јахали су на старој кљусаци испалих кукова, просјациње су у торбама теглиле дјецу, а један је сљепчовођа, у дубокој вододерини међу шцкарком обраслим брдима, сједио са својим слијепцем над напола усахлим прољетњим поточићем и преслишавао га неку нову сљепачку пјесму. Сједили су испод нагнута трна, међу љубичицама и, кад год слијепец не би „оварисао“ како треба пјесму, сљепчовођа би га чвркнуо кажипрстом по глави“ (стр. 41).

Реалистичан је детаљ преслишавања овога слепца: са каквом дисциплинском процедуром он увежбава своју песму.

Разуме се да је најтоплију љубав према људима из овог дела Босне Ђопић испољио у оним пасажима кад говори о њима самима. Он их интимно познаје. Готово је сувишно говорити како је тачно фиксирао народни језик овога краја: то је морао учинити као сваки добар реалист (исп. *ћерали* стр. 63, *ћријовјед'о* стр. 48, *све'дно* стр. 60, 62, *чоек* стр. 62, *вако* стр. 60, *воће* стр. 127, *ку'рузи* стр. 60, *гра'* стр. 60, *јојей* стр. 48, *море* = може стр. 63, *данаске* стр. 49 итд.). У дијалозима Ђопић је ванредно приказао елементарни начин сељачкога говорења.

Неизмерно је важнији морални лик ових људи. Они су силним осећањем везани с народном песмом. Кад говори о тим осећањима својих јунака, Ђопић је патетичан. Малиган Делија, да би до краја чуо песму о Марку и Муси, кад је догорела петролејска лампа, хоће наћве да исцера да би подјарио ватру на огњишту при којој ће дечак дочитати песму (стр. 29).

Тај народ, који је своју етику засновао на народној песми, где ју је осталом најбоље и приказао, понижен је у беди. Али он се не мири с таквом судбином: „Ђопићев сељак усамљен у забитном селу испод Грмеча, заробљен и самом врлетном природом није задовољан мировањем. . . Ђопићеви сељаци су маштала, сањари, у њима су притајене снаге које се опирају мртвилу и једноликости живљења у пустињском забраву“ (В. Глигорић, о. с. 8).

Да би ову тежњу босанског сељака за бољим животом што снажније приказао, Ђопић се служи понекад и алегоријом и параболом.

Тако, у приповеци „Старац с торбаком“, у којој говори о сновима и чежњама једног хромог сељачета, Ђопић је исписао и ову слику: „Тишина, безгласно трепери лишће, сјена се немирно миче у прабини и као да хоће да се откине и отпутује“ (стр. 23). Пажљиви ће читалац ову реченицу схватити као алегоричан и веома сажет приказ судбине хромог дечака који чезне да његова расцепљена држалица, тај његов убоги коњ, полети заједно са својим јахачем. Сем тога, снови овога дечака могу се схватити као параболола која говори о тежњи човековој за бољим животом. Способност наговештавања неке идеје, која је овде дошла до изражаја, значајна је особина једнога књижевника која његову уметност високо подиже.

Занимљива је и параболола коју сретамо у приповеци „Цар на Бекезу“. У њој Ђопић говори о ковачу Дмитрашу Косу који

не може да се помири с бедом и чамотињом сеоског живота. Тај ковач жели да створи машину која би сама летела и помоћу које би он спасао свет. Али Дмитраш не наилази на разумевање ни своје најближе околине; на крају он се убија јер: „Још је све око њега прејакo, а он је један и сам“ (стр. 137). Парабола је јасна: Ђопић је хтео да каже да се племенитији односи међу људима не могу створити усамљеним а притом још и утопистичким покушајима појединаца, ма колико њихове намере биле искрене. Дмитраш је зато и страдао. Не можемо а да судбину овога ковача не упоредимо са судбином малог Трише из приповетке „Мајор Баук“. У борби за слободу Триша је нашао своје место; Ђопић показује како се у овом „до јуче безначајном чобанину“ буди и развија светла људска личност.

Своје способности да приказује елементарну психологију својих Крајишника Ђопић је, разуме се, током времена усавршавао. Његов природни дар запажања и познавање тих једноставних и племенитих људи омогућили су му да створи изврсни циклус о врлетном лику Николетине Бурсаћа. Несумњиво најбоља приповетка у томе циклусу јесте „Сурово срце“. Први је део ове приповетке контрастан. На растанку Николетина Бурсаћ води разговор са својом мајком. У контрасту се смењују топла, одана мајчина љубав и груби Николетинини одговори. Али, тај сурови Крајишник, иако готово љутито реагује на мајчину нежност, уствари само не уме да изрази ону дивну синовљу љубав која лежи запретена у његовом срцу. Јер, кад је већ пошао од мајке, Николетина, иако „више не чује њезиних ријечи. . . добро зна да сад мати сузних очију гледа за њим“ и зато „никако не може равномјерно да подеси корак, спотиче се о крупно исушено грумење по путу и жури да се сакрије иза живице на првом завијутку“ (стр. 169). Ово је добро погођен психолошки детаљ. Своју непомућену љубав према мајци Николетина Бурсаћ показује нарочито у другом делу приповетке. Мајка је дошла сину на положај и донела њему и његовим саборцима хране. Док се она враћа, Николетина је митраљезом штити. Одлучан је да не отступа с положаја све док не буде сигуран да мајци више није потребна заштита његовог митраљеза.

На народну књижевност потсећа приповетка „Мајка Миља“: у њој је испољена правдољубивост каква се среће у народној поезији.

Као проницљив посматрач и танан лирик Ђопић пружа читаоцима, иако ређе, и деликатније ситуације. Опис Гаврановог виђења наге Косовке, пун наговештаја, најчистија је уметност:

„Просуте косе, нагнута над црну воду као да се огледа, гола незнанка је лагано гладила груди и рамена још се не одлучујући да загази у воду. Као да јој годи миловање лагашне млаке струје ваздуха она се податно увијала, ничим неспутана, слободна и нага. Гледајући је тако, ошамућени Гавран је и сам већ унапријед трнуо од првог додира тих бијелих топлих ногу с хладном ноћном водом“ (стр. 290).

Поводом ових размишљања о личностима у Ђопићевој приповедачкој прози као позитивну околност треба истаћи да он овај народ приказује и у доратном и у ратном периоду. Додуше, Ђопић не пружа читаоцу продубљену психолошку анализу, већ се више задржава на лирском приказивању личности; али је то у већини случајева чиста, племенита лирика. Но разуме се да ова констатација није изнета као оправдање.

Хуманизмом су прожети и Ђопићеви тропи и фигуре.

Такав је напр. случај с компарацијом коју ћемо сад навести а која се налази у приповеци „Глас из дјетињства“, једној од најтоплијих у целој збирци. Стари и већ полуслепи Лазар сећа се речи ободрења које му је још као детету једне ноћи у бежанији рекао непознати водич. Ђопић овако оцењује вредност таквих речи, речених у правом часу: „Слатко би било чути добру и драгу ријеч која се добија само у дјетињству и која се доцније кроз магле и невоље проноси као тиха свјетиљка која се не гаси“ (стр. 35).

Слично је компарацијом приказано шта за слепог човека значи штап којим се он држи за свог водича: „Иду сљепчовођа и слијепец друмом, а штап који их веже жив је и добар као пријатељска рука“ (стр. 42).

Такође компарацијом Ђопић је импресивно приказао како се у народу формирао лик Милоша Баука:

„Одајући се тек понеком ситнициом, испод читаве наслаге тих прича крила се истинита и права Баукова историја, једноставна и тврда у својој основи као усамљени црни трн у ливади око кога су косци, опрезно заобилазећи, оставили читаву ђубу разнобојног пољског цвијећа које га све више

пераста и крије дајући читавој цјелини измијењен и нов облик“ (стр. 225—226).

Уосталом, зар и епитет „сиво и пусто фебруарско небо“ (стр. 214) не утиче да читалац још снажније осети трагичну смрт мајке Миље?

Врло често Ђопић употребљава изразе из свакодневнога народнога говора које његов текст чине пластичним: „Зближени с то неколико обичних ријечи просјаци су ћутке грабили пут цркве“ (стр. 42). Сем тога, Ђопић метафорама освежава своје причање и омогућава читаоцу да то причање доживи као непосредан догађај. Навешћемо неколико таквих метафора:

I. „Сви се примирили и већ послје првих ријечи осјећао сам како се у собу н а л и л а тишина и у њој само з в о н и мој глас и мени самом узбудљив и стран“ (стр. 29).

II. „Опет је неко наишао друмом. Старац је по гласовима распознао да то иду одрастао човјек и с њим дијете. Крупни глас ж у б о р и о је равномјерно и доста споро, можда мало уморно, док је танки високи гласић сваки час изненада у п а д а о, б у н и о старијега, п р е с т и з а о га и без престанка се в р т и о уоколо као жвава и вртљива птичица и драга и смијешна у својој негразумљивој и неуморној игри“ (стр. 33).

III. „Киша је била престала и свитање се споро о т к и д а л о с облачна хоризонта“ (стр. 136).

Када смо говорили о приповеци „Сурово срце“, истакли смо контраст између Николетине Бурсаћа и његове мајке. Ђопић се уопште често служи контрастом да би своје приповедање начинио уверљивијим и ближним читаоцу. Контраст сем тога увек пружа повод за шира и дубља размишљања. Приповетка „Прољеће“, напр., цела је један контраст: говори о пролетњем буђењу природе и убогом животу просјака; али у тој приповеци има још један контраст: жеља младог сиромашка Малше да св. Ђорђе ослободи све људе од сиромаштва упоређена је са његовим бедним животом слепчовође и врачара. Нема сумње да је импресивности слике која се налази у нашем другом примеру за метафору допринео и приказ контрастног смењивања старачког и детињег гласа; као да се у каквој музичкој композицији смењују дубоки и високи тонови. Такође је импресиван контраст дат у приповеци „Мајор Баук“ и то у сцени кад деца посматрају како спроводе малог Тришу.

Дечја невиност суочена је с једним суровим тренутком и ту је управо вредност овога контраста (стр. 222).

Ђопић много води рачуна о томе да начином којим ће саопштити неки догађај, понекад само једном речју, створи атмосферу управо онакву каква је била кад се тај догађај одиграо. Узми мо реченицу: „Дјеца су одавно одмаглила у школу, која се налазила далеко тамо негдје иза ниска брежуљка обрасла густим шикарјем“ (стр. 23). Какве све асоцијације буди метафора *одмаглила!* Читалац се сети дечје веселости, безбрижности, раздраганости, несташлука, и он живо замишља како се праша сеоски друм за овом децом.

Ђопић радо употребљава речи које су помало и драстичне да би створио приснији однос са својим читаоцем. Он напр. саопштава: „... обично однекле с кревета или иза каква стоца, стали би да се к мезе и да ке њ ка ју мој брат и сестра, обоје млађи од мене“ (стр. 28) (подвукао Б.М.Н.). А мало даље: „Више од свега мрзио сам то двоје к мезљ и в а ца, који су били ваздан пуни плача и дреке. . .“ (стр. 28). Употребом оваквих речи (*к мезљ и се, к мезљивац, ке њ ка ју*) писац се намерно ослобађа извесних обзира у стилу; понаша се слободно пред својим бројним читаоцима. Слични примери расути су по целој књизи; исп. „Свијет само н а к л а п а, а уствари нико баш тачно не зна“ (стр. 51), — „... мала Мара добровољно је о т к л и п с а л а да с омладином пребацује неко жито за дивизију Славка Родића“ (стр. 209), — „Читаву недјељу, онако само у гаћицама, вукао је мјехове, к л и б и о с е иза леђа на газду и најзад једва пристао да се обуче. . .“ (стр. 276), — „Момак би ућуткивао друга и обазирао се око себе осјећајући да су обојица п р е к а р д а ш и л и у разговору и скренули на клизаву стазу“ (стр. 282). Из сличних разлога Ђопић употребљава и аугментатив. Описујући Мартина Пеулића, пише: „У неке тек, одоздо од задруге, помоли се и Мартин Пеулић. Праши одоздо уз пут разгаженим опутњацима и маше некаквом шљаком. Накривко се, штркљаст, дугачак и мршав као да се на панти сушио. На њему некаква клемпава сламна ш е ш и р и н а“ (стр. 61). Можда би се могло поставити питање: нема ли у овоме помало трагова фелџонизма?

Ђопић привлачи читаоца својим богатим речником. Тај речник показује снагу језичког стварања која се налази у народном говору Босанске Крајине. Навешћемо само неколико примера с речима којих нема у Вукову Рјечнику.

Познато је, тако, да се суфикс *-ик* употребљава за означавање „неке врсте збира“². Такве су Вукове речи *бдрѝк*, *брѝзѝк* и сл. Али, како каже проф. А. Б е л и ћ поводом речи *бдрѝк*, „још раније значење морало је бити „борово место“ или сл., а према томе и „борова шума““ (loc. cit.). Управо такво значење има реч *врбѝк* у овом Ћопићевом примеру: „Попут старе ране разгорело се у њему сјећање на његову другарицу Славицу и на оно њихово последње варљиво прољеће, кад су свијетлозелени напунали *врбици*³ око Украине изазивали младића да пјева од набујале среће или можда од набујале туге“ (Б. Ћопић, о.с. 54). — Придеви на *-љив* „добили су велику распрострањеност и постали су једна од најпродуктивнијих придевских категорија“⁴ у савременом српскохрватском књижевном језику. Овим наставком данас се могу правити придеви и од повратних глагола (А. Белић, о.с. 169). Тако придев *врѝљив* има значење „који се врти, креће“ у Ћопићевом примеру: „... он је стајао у тој *врѝљивој* гомили пуној жагора, сав утонуо у преширок кожух“ (Б. Ћопић, о.с. 221). — Употреба наставка *-ар* у речи *кестѝенар* („кестенов шумарак“) оправдана је јер овај наставак, који је у великој употреби у нашем језику, служи за обележавање и оваквих значења: „Љбани [су га] некидан виђели у *кестѝенару*“ (Б. Ћопић, о.с. 54). — Врло је пластичан глагол *навириваѝи*. Префикс *на* често омогућава да глаголи сложени с њим значе почетносвршену радњу. Из тога значења „према значењу глаголске основе може се добити и значење вршења глаголске радње у малој мери“ (А. Белић, о.с. 301). Глагол *навириваѝи* управо значи „помало и често вирити“ („често“ — у смислу итеративности): „Мали се примакао на прстима и опрезно *навирује* иза дрвета“ (Б. Ћопић, о.с. 24). — Наставак *-(а)к* употребљава се у нашем језику и за обележавање деминуције. Тако је и с речју *ѝолѝанак* у Ћопићевој реченици: „Од ње га дијели чист и зелен пољѝанак“ (о.с. 245). Овај наставак се све чешће употребљава с нијансом хипокористичности. Таква се нијанса осећа у примеру: „... објаснио је Миљи један сеоски одборник, жгољав и збринут *сељѝачак*“ (о.с. 210). — Локално значење префикса *ѝри-* „пренесено у друге области глаголских значења, прелази у значење малог додатка, нечег уопште у малој

² А. Б е л и ћ, Савремени српскохрватски књижевни језик, II део: Наука о грађењу речи, изд. Научна књига, Београд, 1949, стр. 88.

³ Подвукао Б. М. Н.

⁴ А. Белић, о.с. 168.

мери извршеног“ (А. Белић, о.с. 308). Слично значење има и глагол *ѝрижсурује* у овом примеру: „Ама што то, Мартине, крста ти, казивај, ја се већ оладио — *ѝрижсурује* га Мићан Раилић“ (Б. Ђопић, о.с. 62).

Треба се посебно задржати на именици *ѝрошарица*. Она је суфиксом *-ица* направљена од глагола *ѝрошараиши*. Префикс *ѝро-* има основно значење „кроз“. То је значење и у наведеном глаголу. А наставак *-ица* „постао је врло продуктиван у нашем језику“, и „добрио широко значење наставака за поименичавање“ (А. Белић, о.с. 128). Тако је и за земљиште које је прошарано снегом Бранко Ђопић употребио назив *ѝрошарица*: „Рано у прољеће, тек што се по стрмим падинама указивала *ѝрошарица*, усташе су предузеле једну од својих локалних офанзива“ (Б. Ђопић, о.с. 232). — Погледајмо и придев *силакани*. Наставком *-ани* придеви се ретко праве од глагола. Тај наставак може обележавати основну особину речи од које је начињен придев. А префикс *с-* у глагола *силакаиши* значи или „спуштање с неког места на ниже“ или „завршну свршеност“ (А. Белић, о.с. 311). Тако у примеру: „... закукала је стара Ђука, самохрана и *силакани* баба“ (Б. Ђопић, о.с. 223) придев *силакани* значи „испијен од плача“. — Придев *сумлак* значи „до извесне мере млак“; ово је значење унео префикс *су-*: „*Сумлак* вјетар обара се низ удолину обрасту ситним јасењем и рујевином“ (о.с. 43). „Почетну свршеност“ (А. Белић, о.с. 313) обележава префикс *у-* код глагола *уѝрољеиши*, *усањаиши*: „А кад се *уѝрољеиши*, он се тек сјети ковачнице и посла“ (Б. Ђ., стр. 129); „А кад је најзад легао у појату, *усањао* је да је Ускрс“ (Б. Ђ. 52—53).

Међутим, ма како то изгледало неочекивано, и у Ђопићеву језику има тзв. језичког труња, разуме се веома мало. Једном је као акузатив једнине заменице средњег рода *које* употребио *кога* м. *које*: „Ковачу је дувало у мјехове и помагало му у послу голушаво гараво Циганче *кога* је Дмитраш једне зиме напола смрзнуто нашао у кланду“ (стр. 126). Једном је м. акузатива употребио инструментал: „Понекад *ѝред радњом* дотрчи задувано босонога дијете с петролеумском боцом“ (стр. 155).

*

Потребно је на крају још једном истаћи да Ђопић сва стилска средства усмерава на то да би поред осталог изразио и своју топлу љубав према људима и земљи које у својим приповеткама слика.

Берислав М. Николић